

‘Une Oeuvre essentiellement virile’¹

De ‘masculinisering’ van de Heilig Hartdevotie in België?

Tine Van Osselaer

De toenadering tussen religieuze geschiedenis en Genderstudies resulteerde niet enkel in een herdenken van de androcentrische religieuze geschiedschrijving, maar gaf ook een sterke impuls aan de ontwikkeling van een ‘feminiseringstheze’. Deze these, die vooral in de negentiende eeuw, maar met aanzetten tot in de zeventiende eeuw, een nauwe band tussen vrouwen en religie veronderstelt, evolueerde tot een containerbegrip dat sterk uiteenlopende ladingen dekt en toegepast wordt om ontwikkelingen binnen verschillende denominaties en nationale contexten te duiden. Niet alleen verwijst de these naar een kwantitatief overwicht van religieuze en lekenvrouwen binnen het religieuze veld (kerkgang, caritatieve activiteiten, een sterke bloei van de vrouwelijke kloosterorden), maar bovendien duidt zij op inhoudelijke verschuivingen zoals een meer liefdevolle invulling van het Godsbegrip en op een ‘discursieve’ feminisering: de nauwe band tussen de constructie van vrouwelijkheid en vroomheid. Hoewel de these al te maken kreeg met heel wat tegenkantingen (zo wordt er ondermeer verwezen naar het belang van christelijke overtuiging in de politieke vertegenwoordiging door mannen), gaf ze ook aanleiding tot het ontstaan van

het parallelbegrip ‘masculinisering’ (Buerman & Van Osselaer, 2008).

Masculinisering

Deze ‘masculinisering’ verwijst naar de inspanningen die binnen verschillende confessies werden geleverd om mannen bij het ‘gefeminiseerde’ religieuze leven te betrekken en de religieuze beleving aantrekkelijk(er) te maken voor mannen. Zo omschrijft Gail Bederman het Amerikaanse herkersteningsinitiatief (aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog) *Men and Religion Forward Movement* als een poging ‘to align Christianity with manliness’ en ‘recodify religion as especially manly’ (Bederman, 1989, p. 436, p. 438). Doel was ‘a truly masculinized religion’ die ‘manly and businesslike’ zou zijn (p. 441, p. 446). De organisatie maakte daarbij gebruik van advertenties, benadrukte de ‘mannelijke’ kwaliteiten van de kerk en haar tegenwoordigers en vergeleek de kerk met een onderneming (Kirkley, 1996, p.83; Juster, 1997, p.83). Ook de negentiende-eeuwse en vroeg-twintigste-eeuwse Amerikaanse en Engelse protestante stroming *Muscular Christianity* wordt geduid als een vorm van ‘masculinisering’ (Roussel, 2003, pp. 145-146; Putney, 2001) die streefde naar

Versijning van
Jezus aan Margareta-
Maria Alacoque

een synthese van mannelijkheid en christendom als reactie op de feminisering van religie. Zo werd Jezus een ‘manly man’ en werd christelijke mannelijkheid verbonden met lichamelijke ontwikkeling en zelfbeheersing. Bovendien streefde men er naar de kerk een meer wereldlijk karakter te geven en haar ‘more relevant to society’ te maken (Prestjan, 2007, p. 20).

In het onderzoek naar het katholicisme wordt de Heilig Hartdevotie vaak als een voorbeeld van ‘feminisering’ aangehaald. Hoewel de eerste sporen van deze cultus in de middeleeuwen of zelfs al in de eerste eeuwen van het christendom te vinden zijn, kreeg ze vooral een sterke impuls door de verschijningen aan Margareta-Maria Alacoque in de zeventiende eeuw. De devotie kreeg met weerstand te maken (onder anderen van de jansenisten) en werd geconfronteerd met moeilijkheden zoals de afschaffing van één van haar voornaamste promotoren, de jezuïetenorde. Toch zou ze, gestimuleerd door het katholieke reveil en mede dankzij de pauselijke steun, vooral sinds de negentiende eeuw een bijzondere populariteit genieten en net als de Mariale devotie karakteristiek worden voor het ultramontaanse katholicisme (Gabriëls, 1991, p. 20; Marx, 2005, pp. 97-105).

In het omschrijven van de negentiende-eeuwse Heilig Hartdevotie als een ‘gefeminiseerde’ cultus verwijst men niet enkel naar het grote aantal vrouwelijke gelovigen die haar beoefende, maar ook naar de emo-

tionele en sentimentele (‘vrouwelijk’ geco-deerde) voorstellingen en devotiepraktijken.² In het Duitse onderzoek naar deze ‘gefeminiseerde’ cultus spreken auteurs als Olaf Blaschke en Norbert Busch van een ‘masculinisering’ in het devotionele discours, die zijn orgelpunt kreeg aan het begin van de twintigste eeuw in de creatie van het ‘Männerapostolat’. Volgens Norbert Busch kan men in deze ‘masculinisering’ verschillende strategieën opmerken. Men hechtte bijvoorbeeld een groot gewicht aan de betrokkenheid van mannen en beklemtoonde de rol die zij hadden gespeeld in de ontwikkeling van de Heilig Hartcultus. Bovendien trachtte men de devotie een meer sociale inslag te geven, kwam er een nationalistische ondertoon en veranderde het Jezusbeeld (een ‘gefeminiseerd’ beeld veranderde in een triomferende Christus Koning) (Busch, 1995, pp. 216-219). Ook Olaf Blaschke onderscheidt verschillende strategieën. Volgens hem trachtte men de devotie aantrekkelijk(er) te maken voor mannen door het combineren van mannelijke en katholieke waarden, het imiteren van ‘hegemonic symbols and semantics’ zoals het nationalisme en de Führer-figuur, door het hercoderen van handelingen (zoals kerkgang) en personen (Jozef van Nazareth) die vroeger als ‘feminine, weak and submissive’ werden geduid en nu als ‘man-nelijk’ golden en door het inschakelen van de politieke of persactiviteiten van mannen om kerkelijke belangen te dienen (Blaschke, 2006, pp. 15-19).

Dit artikel wil nader ingaan op de Belgische Heilig Hartdevotie en meer specifiek wil het de ontwikkeling van de Bonden van het Heilig Hart bestuderen wier werking vergeleken kan worden met die van het ‘Männerapostolat’.³ Meer concreet wil ik daarbij de bruikbaarheid van de concepten ‘feminisering’ en ‘masculinisering’ toet-

sen. Hoewel het artikel zich concentreert op de ontwikkeling van één Belgische devotie vereniging, kan het als casestudy een paar interessante kanttekeningen aanreiken bij deze binaire benadering. De Belgische Heilig Hartbonden vinden hun oorsprong in het *Apostolat de la Prière*, een internationale gebedsbond die ijverde voor eerherstel voor Jezus' Heilig Hart. De vereniging werd ingericht in Frankrijk (1844) en kreeg al spoedig vertakkingen buiten de landsgrenzen. De Belgische tak van deze vereniging ontstond in de jaren zestig van de negentiende eeuw in het kader van en kort na de (eerste) wijding van België aan het Heilig Hart in 1868. Aan het begin van de twintigste eeuw groeide deze tak uit tot de (vooral in Vlaanderen) bijzonder populaire Bonden (Marx, 2005, pp. 103-109; Gabriëls, 1991, pp. 27-28). Aangezien zowel de Bonden als het Apostolat de la Prière rijk gedocumenteerd zijn, biedt het bronnenmateriaal de mogelijkheid tot een analyse van een lange termijn evolutie.⁴

Een vrouwenwerk?

Het Duitse onderzoek naar de Heilig Hartdevotie poneert een overstap van een negentiende-eeuwse ‘gefeminiseerde’ devotie naar een ‘masculinisering’ die haar concrete uitdrukking vindt in het Männera-postolat aan het begin van de twintigste eeuw. De omschrijvingen ‘gefeminiseerde’ devotie en ‘masculinisering’ duiden daarbij niet enkel op inhoudelijke karakteristieken, maar tevens ook op het geslacht van leden van de devotie verenigingen. Een splitsing tussen een vrouwenapostolaat en een mannenbond zou ook in de Belgische casus gemakkelijk te staven zijn. In tegenstelling tot de twintigste-eeuwse Bonden die (oorspronkelijk) exclusief op mannen gericht waren, berustte in de negentiende

eeuw de leiding van het (Belgische) Apostolat de la Prière in handen van een centraal comité van vrouwen.⁵ Bovendien werd het Apostolat de la Prière tijdens het interbellum in het discours van de Bonden misprijzend als een ‘vrouwenwerk’ bestempeld en leverden de Bonden ook bijzondere inspanningen om zich als mannelijke tak van het Apostolat en als een ‘mannelijke’ organisatie, ‘une Oeuvre essentiellement virile’, te profileren.⁶

Toch is zo een strikte scheiding moeilijk vol te houden. Hoewel de centrale vergadering van het negentiende-eeuwse Apostolat de la Prière bestond uit vrouwen en hun directeur (steeds een geestelijke), telde het Apostolat zowel mannen als vrouwen onder de leden. In de organisatievorm van het Apostolat de la Prière is er dan ook een evolutie op te merken van een gemengd ledenbestand in het negentiende-eeuwse Apostolat naar een duidelijk gescheiden werking van de mannen- en vrouwenbonden. Vergelijkt men het discours van beide types verenigingen dan kan men bij de Bonden een specifieke bekommernis opmerken over de betrokkenheid van mannen in het religieuze veld. Dit is niet het geval in de negentiende-eeuwse verslagboeken van het Apostolat, noch in de tijdschriften en het handboek dat door P. Toussaint Dufau, een spilfiguur voor de Belgische tak van het Apostolat, werd opgesteld.⁷

De gemengde ledenwerking impliceerde niet alleen mannelijke leden, maar ook mannelijke ‘zélateurs’ (ijveraars). Het belang van deze laatsten werd allerminst geminimaliseerd aangezien zij net als de ‘zélatrices’ konden aansporen tot navolging. Zo was er bijvoorbeeld in 1869 een ‘contre-maitre de la filature de coton’ die de rol van ijveraar op zich had genomen en ‘tous les hommes de la filature’ mee had gekregen. ‘Il a demandé expressément d’être le pre-

mier inscrit; il le sera.' Het apostolaatveld van deze meesterknecht viel dus grotendeels samen met zijn werkplek. Aangezien hij in de verslagen het gezelschap kreeg van andere ijveraars, was zijn apostolaat allerm minst uitzonderlijk. Toch is het op te merken dat er bijzonder veel aandacht besteed werd aan het aantal mannen dat aanwezig was in de mis en ter communie ging. De afwezigheid van mannen werd misschien nog niet sterk geïdentificeerd, maar hun aanwezigheid trok duidelijk wel de aandacht.⁸

Stapsgewijze problematisering

Hoewel er dus niet echt sprake is van een systematische problematisering van de religieuze situatie van de mannen, is er in de *Messenger du Sacré Coeur*, de Franse versie van het tijdschrift van het Apostolat de la Prière dat ook in België circuleerde, een belangstelling op te merken voor mannenverenigingen. 'Les oeuvres en faveur des personnes du sexe sont fort à la mode', zo stelt een auteur, maar 'on oublie trop les hommes. Et pourtant ils ont des âmes, eux aussi; et plus sont grands les dangers qui menacent ces âmes, plus nous devrions faire des efforts pour les sauver.'⁹ Zowel in de tijdschriften als in de verslagboeken wordt er dan ook regelmatig melding gemaakt van initiatieven voor mannen. Deze werden zowel binnen als buiten het Apostolat de la Prière georganiseerd ten voordele van bepaalde groepen mannen zoals de binnenschippers, de gevangenen en de arbeiders.¹⁰

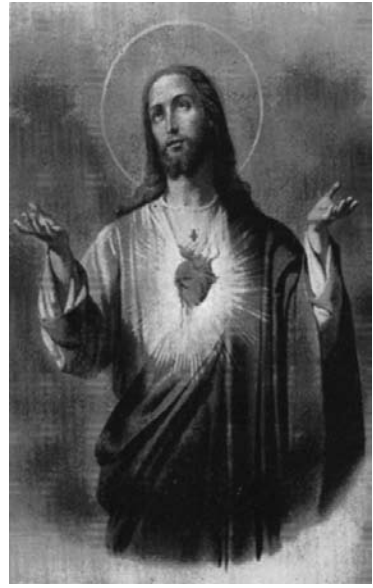
Volgens de *Messenger* genoot België al in de jaren zestig van de negentiende eeuw een positieve reputatie op het vlak van de inspanningen die werden ondernomen om mannen tot een actief katholiek leven te brengen en al waren er ook aan Franse

zijde initiatieven, 'si consolants que soient ces efforts, il faut avouer qu'ils sont peu de chose comparés au zèle incroyable déployé par le clergé belge. On s'imagine volontiers que, la foi étant très vive en Belgique, les prêtres n'ont pas eu grand mal à reconquérir pour Dieu et pour l'Église les anciennes positions perdues. Dans quelques localités, c'est possible; la vérité est qu'il a fallu énormément lutter presque partout. Le clergé s'est appliqué avec un grand zèle, et depuis longtemps, à promouvoir les œuvres d'hommes. C'est principalement sous la forme d'Associations de Saint-François-Xavier et de la Sainte Famille que les groupements d'hommes ont été réalisés'. Deze religieuze verenigingen voor mannen kwamen van de grond in 'paroisses tout à fait industrielles' en het waren dan ook onder anderen de mijnwerkers die werden aangesproken.¹¹ Ook de Vlaamse *Bode van het Heilig Hart* pochte over de Belgische initiatieven. Toen paus Leo XIII in 1899 wees op het belang van de betrokkenheid van huisvaders in het religieuze leven, meldde het tijdschrift dat in België 'al aan de wens tegemoet gekomen' was door 'de oprichting van retraitenhuisen voor werklieden.'¹² In een artikelenreeks eind jaren negentig konden de lezers kennis maken met dit initiatief en een uitloper ervan: de Bond van de Vrienden van het Heilig Hart, een volhardingswerk voor oud-retraitanten en de voorloper van de latere Bonden.¹³

Hoewel deze Bonden duidelijk op mannen gericht waren en hun betrokkenheid in het religieuze leven trachtten te optimaliseren, dient men hun ontstaansgeschiedenis dus te kaderen binnen de bijzondere aandacht die uitging naar een bepaalde groep mannen. Het waren immers de eindnegentiende-eeuwse inspanningen om het religieuze leven van de arbeiders te bevorderen die aan de basis van hun bestaan la-

gen. Deze arbeidersretraites werden georganiseerd door de jezuïeten die 'zagen dat op onze dagen de werkende klas het meest aan de kuiperijen der boozen blootgesteld was, en daarom besloten zij bijzonderlijk voor dien stand retraiten te stichten.'¹⁴ Deze retraites werden met de hulp van een aantal financierende leken ingericht als een tegengewicht tegen de negatieve invloed van het socialisme op de arbeiders. Om de oud-retraitanten te helpen volharden in hun voornemens werden er op parochiale basis verenigingen georganiseerd (waarvan een deel was aangesloten bij het Apostolat de la Prière) waarbinnen ze steun bij elkaar konden vinden bij het praktiseren van hun geloofsovertuiging (Gabriëls, 1991, p. 49-51).

Een eerste impuls voor de oprichting van de Bonden werd dus gegeven vanuit de bezorgdheid over het christelijke leven van een specifieke groep mannen, de arbeiders. Toch zou de werking voor oud-retraitanten al spoedig opengetrokken worden naar alle mannen van de parochie. Deze verruiming vond plaats onder impuls van kardinaal Mercier die in een toespraak in 1909 aanspoorde om ook de andere 'maatschappelijke standen' te betrekken en dus het hele 'mannenvolk' ter Heilige Tafel te krijgen.¹⁵ Aangezien de arbeidersretraites hun ingang vonden in de jaren negentig van de negentiende eeuw, is deze verruiming behoorlijk vroeg te plaatsen. Toch is een nadruk op de eerste doelgroep van dit initiatief belangrijk, aangezien de twee andere organisaties die geroemd werden in de *Messenger*, de verenigingen van Sint Franciscus-Xaverius en de Heilig Familie, in dat bewuste artikel expliciet binnen industriële parochies werden geplaatst en de betrokkenheid van de arbeiders een belangrijk aandachtspunt bleek.¹⁶ Deze gedachte werd ook expliciet geformuleerd in de *Messenger*. Al moesten

Devotieprent
 Messenger du Coeur de Jésus (1997)

alle mannen worden aangesproken, arbeiders bleken toch de prioriteit te hebben: 'Nous devons commencer plus tôt cette conversion des hommes et surtout des ouvriers à la vie chrétienne: nous ne l'avons pas fait.'¹⁷ Het was de volgorde die ook in de geschiedenis van de *Bonden* werd aangehouden: eerst de arbeiders, dan de andere mannen. Deze aandacht voor de arbeidersinitiatieven verhinderde allerm minst dat in het Apostolat ook initiatieven werden toegejuicht die op alle mannen waren gericht. Zo werd er bijvoorbeeld in Toulouse in 1875 een communiegang louter voor mannen georganiseerd. Deze communie kreeg een bijzondere bijval in de *Messenger* en zou later expliciet als voorloper van de maandelijksse communie van de Belgische bonden worden geroemd.¹⁸

De Belgische casus lijkt te duiden op een meer complexe situatie dan de opsplitsing in een negentiende-eeuwse vrouwenorganisatie en twintigste-eeuwse mannen-

bonden. De leiding van het Apostolat de la Prière berustte inderdaad bij een groep vrouwen en hun directeur, maar aangezien de organisatie zowel mannen als vrouwen onder haar leden telde, wordt het moeilijk om het negentiende-eeuwse Apostolat de la Prière als een 'vrouwenwerk' te omschrijven. Bovendien moet men in de beschrijving van de mannenbonden ook steeds in het achterhoofd houden dat ze aanvankelijk niet gericht waren op alle mannen, maar een specifieke groep mannen, de arbeiders. Hoewel het doelpubliek al snel zou worden opengetrokken, verliep het ontstaan van de Bonden stapsgewijs en elk van deze stappen dient naar waarde geschat te worden.

Bonden met een 'mannelijk' karakter

Hippolyte Taine, die in 1865 door de *Mes-sager* werd aangeduid als één van de 'insulteurs du Sacré Cœur', noemde de Heilig Hartdevotie 'une poésie féminine et sentimentale'.¹⁹ Zijn omschrijving lijkt soms nog een echo te krijgen in het hedendaags historisch onderzoek, want in hun focus op emotionele en sentimentele aspecten van de Heilig Hartcultus omschrijven auteurs als Richard Burton en Olaf Blaschke deze devotie als typerend voor 'la religion au féminin' (Burton, 2004, p. XXIII; Blaschke, 2006, p. 2).²⁰ In haar analyse van het werk van de gravin de Ségur waarschuwde Sophie Heywood echter voor een dergelijke al te essentialistische visie op het negentiende-eeuwse christendom waarbij de republikeinse dichotomie tussen de rationele man en de gelovige vrouw in stand wordt gehouden:

'Il nous semble que les étiquettes employées par les historiens pour désigner les pratiques de piété restent faussées par une vision stéréotypée de ce qui constitue le "masculin"

et le "féminin". (...) si les ultramontains développent une piété exprimée en termes de cœur, de larmes et de charité, ce romantisme est conforme aux goûts de l'époque, et il n'est pas forcément féminin.' (Heywood, 2007, p. 218)

Stereotiepe opvattingen over 'mannelijk' en 'vrouwelijk' kleuren dan ook de termen 'feminisering' en 'masculinisering'. Zowel 'feminisering' als 'masculinisering' lijken de idee met zich mee te dragen dat het mogelijk is om 'vrouwelijk' en 'mannelijk' terug te brengen tot een zekere essentie of vaste constructie. Bij een analyse van het devotionele discours is er dan ook nood aan aandacht voor de historische evoluties van de begrippen 'vrouwelijk' en 'mannelijk', hun afhankelijkheid van en beïnvloeding door geografische, confessionele en andere contextgebonden factoren. Zo was emotionele expressie duidelijk een onderdeel van de beschrijvingen van de katholieke mannen in de negentiende-eeuwse devotionele tijdschriften. Emotionaliteit en religiositeit leken daarbij perfect te combineren met hun mannelijkheid en werden nergens in vraag gesteld.²¹ Een al te strikt vasthouden aan het beeld van de 'emotionele' vrouw versus de 'rationele' man is dan ook niet aan te raden bij een analyse van de Heilig Hartdevotie, al wordt het dan natuurlijk wel steeds moeilijker om net op basis van deze gedeelde emotionaliteit de devotie als 'gefeminiseerd' te omschrijven.

Deze bedenking wil geen afbreuk doen aan het onderscheid dat, ook binnen de devotionele literatuur, gemaakt werd tussen 'mannelijk' en 'vrouwelijk'. Zij wil er wel op wijzen dat die begrippen duidelijk binnen hun eigen historisch kader moeten geplaatst worden om zo het gewicht te krijgen dat hen werd toebedeeld.²² Het 'vrouwelijke' imago van het Apostolat de

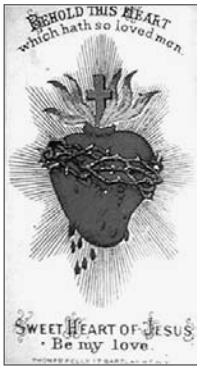

Vlaamse Jezuïten

la Prière bleek pas problematisch toen de mannenbonden al volop tot ontwikkeling waren gekomen en er een expliciete nadruk lag op hun exclusief mannelijke werking. De Bonden van het Heilig Hart, een aftakking van het Apostolat, hadden dan ook een bijzondere aandacht voor hun ‘mannelijke’ imago en trachtten hun werking af te stemmen op hun mannelijke doelpubliek. Ook de paus spoorde in 1929 de Bonden aan om hun ‘mannelijke’ karakter te bewaren. Zijn oproep benadrukte bovenal het belang van de betrokkenheid van mannen. Deze doelgroep werd des te belangrijker geacht omdat ze de sleutelposities van de samenleving in handen had en een belangrijke invloed uitoefende op de overige (mannelijke) familieleden. Bovendien werd de vroomheid van de mannen wel vaker als problematisch omschreven, al richtte de kritiek zich voornamelijk op hun verwaarlozing van de katholieke praktijken zoals de communie. Deze praktijk kreeg onder de vorm van een collectieve maandelijkse communie een belangrijke plaats binnen

het verenigingsleven van de Bonden. Door een gezamenlijke communicatiegang meende men in te spelen op ‘mannelijke’ eigenschappen. Mannen zouden immers gemakkelijker groepsgewijs deze plicht vervullen omdat ze dan zij aan zij met en gesteund door hun gelijkgezinden de Heilige Tafel konden naderen.²³

Dergelijke aandacht voor een ‘mannelijke’ zelfprofilering lijkt de Bonden als een Belgische versie van het Duitse ‘Männerapostolat’ te portretteren. Toch zorgt een dergelijke schets voor problemen wanneer men die zou willen toepassen op het interbellum in België. Hoewel de Bonden zich duidelijk als ‘mannelijk’ wensten te profileren en er aanspraak op maakten hun organisatie op dit mannelijke doelpubliek af te stemmen, kwamen er spontaan al vrij vroeg ook vrouwenbonden tot ontwikkeling. Aangezien de vrouwenbonden zich blijkbaar wel konden vinden in deze zelfverklaarde ‘mannelijke’ organisatie en behoorlijk populair werden, zat de (jezuïeten-) leiding van de Bonden in een lastig parket.

Devotieprent. *Behold this heart which hath so loved men. Sweet heart of Jesus be my love*

Zij zag de vrouwenbonden als een dubbel probleem. Niet alleen dreigden deze vrouwenorganisaties de waarde van de mannenbonden te verminderen, maar bovendien waren vrouwen in de ogen van de leiding ook een gemakkelijker publiek en het zou dan ook niet lang duren alvorens de aandacht van de leiders van de Bonden enkel nog zou uitgaan naar dit vrouwelijke publiek dat zo gemakkelijk goede resultaten kon voorleggen. Onder lichte druk van kardinaal Van Roey besloot de leiding van de mannenbonden toch ook de centrale organisatie van de vrouwenbonden in handen te nemen. Al besloot men wel alles in het werk te stellen om ervoor te zorgen dat de vrouwenbonden niet populairder werden dan de mannenbonden (Van Osselaer, 2008).

'Mannelijk' kreeg dan ook een extra gewicht in de discussie rond de centrale organisatie van vrouwenbonden. 'Mannen' werden daarbij gedefinieerd in een binaire oppositie tegenover 'vrouwen' en zo ontstonden twee doelgroepen die duidelijk van elkaar onderscheiden werden. Aangezien de interessevelden van beide niet konden overlappen, was er dan ook geen sprake van een gemengde werking. Integendeel, de krachtlijn werd 'verdeel en heers' en de centrale leiding probeerde zoveel mogelijk onderscheid aan te brengen tussen de

mannen- en de vrouwenbonden. Niet alleen werden de vrouwenbonden aangespoord een eigen naam, symbool en lied te zoeken, men probeerde bovendien hun maandelijksse communie minder indrukwekkend te maken dan die van de mannen door de vrouwelijke leden te laten kiezen op welke dag zij communiceerden. Aangezien de mannenbonden één vaste dag hadden, zouden zij in grotere getale samen optreden waardoor het eindeffect imposanter zou zijn. Bovendien werd er ook een onderscheid gemaakt in de bevoegdheden van beide verenigingen. Het private eerherstel aan Jezus' Heilig Hart lag in handen van de vrouwenbonden, de mannenbonden vertegenwoordigden het publieke eerherstel. Vrouwen mochten dan ook niet deelnemen aan de publieke manifestaties van de Bonden zoals de vlaggenwijdingen en demonstraties, al mochten ze wel bijdragen door hun echtgenoten en andere familieleden aan te sporen deel te nemen (Van Osselaer, 2008).

Differentiatie

Zoals in de inleiding werd aangestipt duidt de term 'masculinisering' binnen de religieuze geschiedenis op in de studie van uiteenlopende nationale en confessionele kaders. 'Masculinisering' duidt dan op verschillende strategieën om (meer) mannen te betrekken bij het ('gefeminiseerde') religieuze leven en ook op de daaraan gekoppelde inhoudelijke verschuivingen om het christendom aantrekkelijk(er) te maken voor mannen.

Bij het bestuderen van deze inhoudelijke verschuivingen, dient men er echter rekening mee te houden dat dergelijke strategieën gebaseerd worden op een specifieke (contextgebonden) gendertypologie. Zo bleek uit het onderzoek naar het katholi-

cisme ook al duidelijk dat er verschillende invullingen zijn van ‘katholieke mannelijkheid’. Deze zijn niet enkel periodegebonden (bijvoorbeeld het ontstaan van een meer gemilitariseerde katholieke mannelijkheid na de Grote Oorlog) (Kraul & Lüth, 1996, p. 11), maar kunnen ook verschillen binnen éénzelfde temporele en nationale context (bijvoorbeeld de invulling van het begrip door reformkatholieken in München tegenover die van hun ultramontaanse tijdgenoten) (Hastings, 2008). De katholieke definities van mannelijkheid lopen daarboven niet noodzakelijk parallel met die van de niet-katholieke tijdgenoten, zoals blijkt uit het onderzoek naar Duitse katholieke studentenbonden (Zwicker, 2006).

Men kan zich afvragen of die veelvormigheid wel gevat wordt in een veralgemene voorstelling waarbij ‘masculinisering’ als tegenhanger of eerder nog uitloper van ‘feminisering’ wordt begrepen, vooral wanneer ‘feminisering’ wordt gebruikt om te verwijzen naar ‘sentimentele’ en ‘emotionele’ aspecten. Zoals Sophie Heywood al opmerkte, berust deze karakterisering immers voornamelijk op een moderne invulling van mannelijkheid: in het ultramontaanse discours hoefden mannelijkheid en emotionaliteit elkaar immers niet uit te sluiten. Ook Marjet Derks nuanceert in haar studie van militante vrouwengroepen de ‘feminisering’ van het katholicisme. De door haar bestudeerde Vrouwen van Bethanië waren misschien wel lid van een vrouwenvereniging, maar ze vertegenwoordigden het tegenovergestelde van de ‘typisch vrouwelijke’ waarden: ‘They not only expressed themselves in a way that can be labelled as stereotypical masculine, but also nurtured certain accompanying values such as the cultivation of strong physicality and militancy’ (Derks, 2008, pp. 3-4). Hoewel de feminiseringstheorie onbetwistbaar

heeft bijgedragen tot een grotere aandacht voor gender in het religieuze onderzoek, lijken de begrippen ‘masculinisering’ en ‘feminisering’ ook een wat beklemmende werking te hebben. Ze alluderen misschien al te gemakkelijk op een constante binaire oppositie tussen ‘mannelijk’ en ‘vrouwelijk’ die als een permanent gegeven in verschillende historische en geografische contexten worden geplaatst en te weinig aandacht besteden aan de flexibiliteit van deze begrippen.

Ook voor de studie van de ontwikkeling van de Belgische Heilig Hartbond lijkt een omschrijving als ‘masculinisering’ veeleer beperkend. Hoewel de Bond zich duidelijk als mannenvereniging profileerde met karakteristieken die waren afgestemd op haar (mannelijke) leden, kwamen er immers spontaan ook vrouwenbonden tot ontwikkeling. Om ruimte te laten voor deze vrouwenbonden, lijkt het beter om deze evolutie van de Belgische Heilig Hartdevotie niet onder de noemer ‘masculinisering’ te brengen, maar een sterkere nadruk te leggen op de expliciete differentiatie tussen de bonden. In tegenstelling tot het gemengde Apostolat de la Prière werden mannen- en vrouwenbonden immers duidelijk van elkaar gescheiden door een aantal opgelegde verschillen die werden voorgesteld als aanpassingen aan ‘vrouwelijke’ eigenschappen en activiteiten. Zo was er inderdaad een verhoogde aandacht voor begrippen als ‘mannelijk’ en ‘vrouwelijk’, maar het is onjuist om het belang van deze zelfperceptie vast te leggen in een term als ‘masculinisering’ en daarbij de indruk te wekken dat er sprake kan zijn van een zekere essentie of een permanente constructie. Belangrijker is de zorg die werd besteed aan dit geconstrueerde verschil dat een drijvende kracht werd in het discours van de Bonden.

Wanneer men de aandacht verlegt naar differentiatie verdwijnt de noodzaak van een dergelijke constante tegenstelling en wordt er ruimte gelaten om ook andere beïnvloedende factoren mee in rekening te brengen. 'Mannen' hoeven immers niet noodzakelijk tegenover 'vrouwen' geplaatst te worden. Integendeel, door een nadruk op differentiatie kan men ook binnen de 'mannen' differentiëren en een omschrijving als 'arbeider' en 'binnenschipper' beter duiden. Hierbij dient men echter wel steeds na te gaan wie die verschillen maakte en hoe door de gecreëerde verschillen machtsverhoudingen tot uitdrukking werden bracht. Door een focus op differentiatie kan men ook de prille ontstaansgeschiedenis van de (Belgische) Bonden gemakkelijker vatten. Dit schept immers de mogelijkheid om de stapsgewijze overgang van het doelpubliek te schetsen en ook de categorie klas-se voldoende gewicht te geven. Bovendien verdwijnen zo figuren als de negentiende-eeuwse zélateurs en de twintigste-eeuwse leden van de vrouwenbonden niet naar de annalen als vreemde en onverwachte verstoorders van een veralgemenende idee, maar krijgen ook zij de aandacht die hen toekomt.²⁴

Noten

- 1 S.n. (1939). *Comment fonder l'Apostolat de la Prière?* Toulouse: s.e., p.14. Voor het onderzoek naar de Heilig Hartdevotie in België zie ondermeer Klinckaert (2004), Marx (2005), Gabriëls (1991), Rion (1986).
- 2 Zowel in het Franse en Duitse onderzoek: Burton, 2004, p. XXIII; Harris, 2005, p. 287; Gibson, 1993, p. 66; Schneider, 2002, p. 135.
- 3 De devotie tot het Heilig Hart kreeg in België ook concrete vorm in andere verenigingen zoals de *Garde d'honneur du Sacré-Coeur de Jésus*, het werk der *Intronisation du Sacré-Coeur dans les familles* en broederschappen. Voor de evolutie van een private devotie naar broederschap-

- pen (begin achttiende eeuw nog voornamelijk in kloosterkerken en veertig jaar later meer op parochiale basis), zie Froeschle-Chopard, 2000, p. 90. De verschillende (Belgische) verenigingen zijn onder andere terug te vinden bij Marx, 2005; Gabriëls, 1991, p.21.
- 4 Het archiefmateriaal bevindt zich in het Archief der Vlaamse Jezuiten te Heverlee: Archief van de Bonden van het Heilig Hart (hierna AVJ) en in de Archives de la Province Belge Meridionale de la Compagnie de Jésus: Apostolat de la Prière (hierna BME). De tijdschriften die circuleerden in België waren: *Bode van het Heilig Hart van Jesus* (hierna *Bode*), *Maandelijksche Mededeelingen voor Bonden van het Heilig Hart* (hierna *Maandelijksche Mededeelingen*), *Bondsblad voor Bonden van het Heilig Hart* (hierna *Bondsblad*), *Regnum Christi* en *Messenger du Sacré Coeur de Jésus* (hierna *Messenger*).
 - 5 AVJ, III, 4, brief van de jezuïet J. Zeij, 25.11.1933: 'Dat in Frankrijk, en elders, het Ap.d.G. vooral 'vrouwelijk' schijnt te zijn, is gewoonweg fataal'. Brief aan Zeij, 8.3.1933, over de situatie in België: 'In feite was het Apostolaat des Gebeds te veel bekend als een Vrouwenwerk'.
 - 6 Voor de vrouwelijke top van het Belgische Apostolat de la Prière: zie de verslagboeken in BME en AVJ. Voor de gescheiden werking van de Bonden: onder andere AVJ, I, Centraal Bestuur, 2, Pater Meeus, Note sur les Ligues du Sacré Coeur pour femmes.
 - 7 Dufau, T. (1869). *Beautés de l'âme contemplées dans le cœur de Jésus et suivies de guide pratique des Zélateurs et Zélatrices de l'Apostolat de la Prière et des associés de l'archiconfrérie*. Leuven: Fonteyn.
 - 8 AVJ, III, Apostolaat van het Gebed, 1, Oude documenten, Verslagboek Association du Sacré Coeur de Jésus et de l'Apostolat de la Prière (Louvain), 1868-1869. Andere verwijzingen naar zélateurs: ondermeer BME, Rapports des réunions mensuelles du conseil central (1869 -1871), augustus 1869: 'Un étudiant de Louvain, pauvre, pieux et zéléateur du S.C.'
 - 9 S.n. (1867). Correspondance des œuvres. *Messenger*, 12, 386-392, p.386.
 - 10 BME, Rapports des réunions mensuelles du conseil central (1869 -1871); Cahier de la Secrétaire (de la direction centrale pour la Belgique de

- l'Apostolat de la Prière. Collège du Sacré-Cœur. Charleroi) (1881-1899) ; C.d.B. (juli 1897). Eene vrucht van 't Apostelschap des Gebeds. *Bode*, pp.73-76.
- 11 S.n. (1896). Œuvres apostoliques du Cœur de Jésus. *Messenger*, 69, pp. 320-329, p. 325.
 - 12 S.n. (December 1899). Een wensch van Z.H. Leo XIII. *Bode*, pp.234-238, p. 235.
 - 13 De artikels werden onder de titel 'Retraiten voor werklieden en het Apostelschap des Gebeds' gepubliceerd in de *Bode* in de edities van: december 1897, pp.233-236; januari 1898, pp.269-273; februari 1898, pp.298-302 en maart 1898, pp.330-334. Verwijzingen naar deze arbeidersretraites ook in de *Messenger*: S.n. (1900). Des Exercices de Saint-Ignace et spécialement des retraites pour la classe ouvrière. *Messenger*, 75, pp.506-507.
 - 14 S.n. (juli 1900). Retraiten der werklieden. *Bode*, pp. 86-88, p.87.
 - 15 S.n. (1909). *Gods zegen op het Retraitenhuis van Lier. Plechtige feestvergadering voorgezeten door Z.E. Kardinaal Mercier (27 mei 1909)*. Lier: Taymans, pp.41-43.
 - 16 In de statuten van de aartsbroederschap van de H. Familie in Luik werd deze aandacht trouwens ook expliciet geformuleerd: 'Le but de l'Archiconfrérie est d'honorer la Sainte Famille Jésus, Marie, Joseph, et de fournir aux fidèles de tout âge, de tout sexe et de toute condition, mais particulièrement des classes ouvrières des moyens efficaces pour marcher avec assurance dans la voie du salut.'. S.n. (1860). *Abrégé du Manuel de l'archiconfrérie de la Sainte-Famille, canoniquement érigée dans l'église des PP. Rédemptoristes, à Liège, Division des hommes*. Liège: Grandmont-Donders, p.6.
 - 17 S.n. (1899). Oeuvres Apostoliques du Coeur de Jésus. L'Apostolat des Hommes. *Messenger*, 74, pp.160-167, hier pp. 161-162.
 - 18 Van der Veken, F. (1942). *Handleiding van de Bonden van het Heilig Hart*. Mechelen: Secretariaat van de Bonden, p.32.
 - 19 H.R. (1865). Les insulteurs du Sacré Cœur. *Messenger*, 8, pp. 59-73, p. 66. H. Taine (1865). Het artikel verwijst naar Taine's publicatie: L'Italie et la vie italienne. *Revue des deux mondes*, 57, pp. 273-314, hier pp.299-300.
 - 20 Een verwijzing naar de inhoudelijke karakteristieken van de devotie om de aantrekkingskracht op vrouwen te verklaren is onder andere ook te vinden bij Busch, 1995, pp.209-210; Busch, 1997, pp.274-275 (verwijzingen naar de negentiende-eeuwse constructie van vrouwelijkheid en in het bijzonder de centrale positie van sentimentaliteit, emotionaliteit en dienende functie); Smith, 1981, p. 109 (onder andere verwijzingen naar de aantrekkelijkheid van 'trial' en 'fragility' voor vrouwen, twee karakteristieken die weerspiegeld werden in het bloedende, lijdende Hart van Jezus). De term 'religion au féminin' is ondermeer terug te vinden bij Harris, 2005, p.287. 'Feminisering' op basis van een sterke band tussen vrouwelijkheid en sentimentaliteit: ook bij Gibson, 1993, pp.77-78.
 - 21 'Depuis sa conversion, son coeur, jadis inaccessible à l'émotion, était devenu si sensible qu'il ne pouvait plus entendre parler d'amour de Dieu et de l'ingratitude des pécheurs sans verser d'abondantes larmes.' S.n. (1866), Chronique du Cœur de Jésus, *Messenger*, Tome 10, pp. 259-263, p. 261. 'Les spectateurs se sont trouvés visiblement émus, en voyant de grosses larmes dans les yeux et sur les mâles figures de ces guerriers se relevant de la Table sainte.' S.n. (1868), *Messenger*, Tome 13, Départ des zouaves pontificaux canadiens, pp. 380 -388, p. 382.
 - 22 Cfr. Joan Scott, 1986.
 - 23 S.n. (1939). Leve Paus Pius XI. *Bondsblad*, 19,2, p.1; S.n. (1937). Waarom ik lid werd. *Bondsblad*, 17,8, p.2; AVJ, III, 5, excerpt van P. Hardy uit de *Messenger* (april 1926); Henvaux, L. (1936). Le Problème de la Piété Eucharistique chez les hommes. *Hostia*, 10, pp.150-155; S.n. (1938). Waarom ik Bonds lid ben. *Maandelijks Mededeelingen*, 175, p.3. AVJ, V, 4, Brief over Heilig Hartfeesten in Roeselare, 1925; IX, 1, Nota voorgesteld op de 28ste generale vergadering; I, 1. Hardy, J., Verslag over het werk der Bonden van het Heilig Hart (1925).
 - 24 Ook Marjet Derks pleitte op de workshop Dieu changea de sexe voor meer aandacht voor differentiatie in plaats van een 'feminisering' en 'masculinisering'. Volgens haar worden de begrippen male/female en masculine/feminine te vaak door elkaar gehaspeld (Derks, 2008).

Literatuur

- Bederman, G. (1989). The women have had charge of the church work long enough: the Men and Religion Forward Movement of 1911-1912 and the masculinization of middle-class Protestantism. *American Quarterly*, 41, 432-465.
- Blaschke, O. (2006). Field marshal Jesus Christ. The remasculinisation of religion and modern confessionalism. Presentatie op de workshop Christian Manliness a paradox of Modernity?, Farfa, 28.03.06.
- Buerman, T. & T. Van Osselaer (2008). Feminization thesis: A survey of international historiography and a probing of the Belgian grounds. *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, 103 (ter perse).
- Burton, R. (2004). *Holy tears, holy blood. Women, Catholicism, and the culture of suffering in France, 1840-1970*. Ithaca: Cornell University Press.
- Busch, N. (1995). Die Feminisierung der Frömmigkeit. In I. Götz von Olenhusen (Ed.), *Wunderbare Erscheinungen. Frauen und katholische Frömmigkeit im 19. und 20. Jahrhundert* (pp. 203-219). Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- Busch, N. (1997). *Katholische Frömmigkeit und Moderne. Die Sozial- und Mentalitätsgeschichte des Herz-Jesu-Kultes in Deutschland zwischen Kulturkampf und Erstem Weltkrieg*. Gütersloh: Kaiser.
- Derks, M. (2008). Female soldiers and the battle for God. Gender ambiguities and a Dutch Catholic conversion movement, 1921-1942. Presentatie op de workshop *Dieu changea de sexe* (Gent, 04.01.08) (congresbundel in voorbereiding).
- Gabriëls, L. (1991). *De Bonden van het H. Hart in het Bisdom Gent 1920-1945*. Aartrijke: Decock.
- Froeschle-Chopard, M.-H. (2000). Indulgences et confréries, tests de l'évolution des dévotions au dix-huitième siècle. *Studies on Voltaire and the eighteenth century*, 2, 75-94.
- Gibson, R. (1993). Le Catholicisme et les femmes en France au XIXe siècle. *Revue de l'Histoire de l'Église en France*, 79, 63-93.
- Harris, R. (2005). Les miraculées de Lourdes. In J. Carroy, N. Edelman, A. Ohayon & N. Richard (Eds.), *Les femmes dans les sciences de l'homme (XIXe-XXe siècles). Inspiratrices, collaboratrices ou créatrices ?* (pp.287-300). Paris: Seli Arslan.
- Hastings, D. (2008). Fears of a feminized Church: Catholicism, clerical celibacy, and the crisis of masculinity in Wilhelmine Germany. *European History Quarterly*, 38, 34-65.
- Heywood, S. (2007). 'Les « petits garçons modèles ». La masculinité catholique à travers l'œuvre de la comtesse de Ségur. In R. Revenin (Ed.), *Hommes et masculinité de 1789 à nos jours. Contribution à l'histoire du genre et de la sexualité en France*. Paris: Éditions Autrement.
- Juster, S. (1997). The spirit and the flesh: gender, language and sexuality in American Protestantism. In H. Stout & D. Hart (Eds.), *New Directions in American Religious History* (pp.334-361). New York: Oxford University Press.
- Kirkley, E. (1996). Is it manly to be Christian? The debate in Victorian and modern America. In S. Boyd, M. Longwood & M. Muesse (Eds.), *Redeeming men. Religion and masculinities* (pp.80-88). Louisville: Westminster John Knox Press.
- Klinckaert, J. (2004). Sursum Corda, Het hart in de christelijke religie. In P. Allegaert, A. Cailliau & A. Couckhuyt (Eds.), *Het Hart* (pp.42-57). Gent: Snoek, Dr. Guislain Museum, Teylers Museum.
- Kraul, M. & C. Lüth (1996). Religion, Geschlechteranthropologie, Bildung. In M. Kraul & C. Lüth (Eds.), *Erziehung der Menschengeschlechter. Studien zur Religion, Sozialisation und Bildung in Europa seit der Aufklärung* (pp.7-22). Weinheim: Deutscher Studien Verlag.
- Marx, J. (2005). De cultus van het Heilig Hart: een materialistische en politieke devotie. In A. Morelli (Ed.), *Devotie en godsdienstbeoefening in de verzamelingen van de Koninklijke Bibliotheek* (pp. 97-112). Brussel: ULB Centre interdisciplinaire d'étude des religions et de la laïcité.
- Osselaer, T. Van (2008). From that moment on, I was a man! Images of the Catholic male in the Sacred Heart Devotion. Presentatie op de workshop *Dieu changea de sexe* (Gent, 04.01.08) (congresbundel in voorbereiding).
- Prestjan, A. (2007). Christian social reform work as Christian masculinization? A Swedish example. *Journal of Men, Masculinities and Spirituality*, 1, 19-34.
- Putney, C. (2001). Muscular Christianity. Manhood and sports in Protestant America, 1880-1920. Cambridge: Harvard University Press.

- Rion, P. (1986). *La Basilique de Koekelberg. Architecture et Mentalités Religieuses*. Louvain-la-Neuve : UCL Institut supérieur d'archéologie et d'histoire de l'art.
- Roussel, J.-F. (2003). Roman Catholic religious discourse about manhood in Quebec: From 1900 to the Quiet Revolution (1960-1980). *The Journal of Men's Studies*, 11, 145-155.
- Schneider, B. (2002). Feminisierung der Religion im 19. Jahrhundert. Perspektiven einer These im Kontext des deutschen Katholizismus. *Trierer Theologische Zeitschrift*, 111, 123-148.
- Scott, J. (1986). Gender: A useful category in historical analysis. *American Historical Review*, 91, 1053-1075.
- Smith, B. (1981). *Ladies of the leisure class. The bourgeois of northern France in the nineteenth century*. Princeton: Princeton University Press.
- Zwicker, L. (2006). New directions in research on masculinity and confession. *Kirchliche Zeitgeschichte*, 19, 315-355.